

nah sahibini imandan mahrum bırakmaz. Zira Allah'a eş koşmayan bütün müminler kurtuluşa eren zümreden sayılmışlardır (el-En'am 6/82). Günahkâr müminler hakkında verilecek en isabetli hüküm onların imanlarının kemal derecesinde bulunmadığıdır. İman ile İslâm aynı anlama gelir. Naslarda birinin diğerinin yerinde kullanılmış olması (ez-Zâriyât 51/35) bunu gösterir. Kâfirler de iman mükellefiyetinden başka İslâmî emir ve yasaklara da muhatap olup bunlara uymadıklarından dolayı ayrıca sorumlu tutulacaklardır. Çocuklara dünyada babalarının inançlarına göre muamele edilir, âhiretteki durumlarına gelince bu husustaki hükmü Allah'a havale etmek gerekir.

Bu akaid telakkilerinin incelenmesinden anlaşılacağı üzere Beyhakî bütün ilâhî sıfatları zâtî ve fiilî kısımlarına ayırmış, bunlardan bazı haberî sıfatların te'vil edilmemesi gerektiğini kabul ederek Selefîyye'ye uymuş, bazılarının te'vilini ise zarurî görmek ve bir kısım zâtî sıfatların akılla bilinebileceğini belirtmek suretiyle de kelâmcıların görüşüne katılmıştır. Arşa istivâ konusunda Ebû Hanîfe, Ahmed b. Hanbel ve Buhârî gibi âlimlerle aynı görüşü paylaşmış, fiilî sıfatların hâdis olduğunu söyleyerek Eş'ariyye'nin yanında yer almış, Kur'an'ın ihtiva ettiği ilimlere işaret edip bunu kendine göre en önemli i'câz noktası olarak görmüştür. İmanın iki unsuru bulunduğunu benimseyerek bazı Mâtürîdî âlimlerin görüşlerine katılmış; iman ile İslâm'ın aynı anlama geldiğini savunarak yine Mâtürîdiyye'ye iştirak etmiştir. İlâhî sıfatları ispat ederken esmâ-i hüsnâdan hareket etmiş ve kendine has bir açıklama yaparak bir taraftan ilâhî isimlerin tevkîfî olduğunu kabul ederken diğer taraftan naslarda bulunmamakla birlikte yetkinlik ifade eden bazı isimleri Allah'a nisbet etmekte sakınca görmemiştir.

Beyhakî'nin itikadî görüşleri üzerinde İbn Fûrek ve Halîmî gibi kelâmcıların yanında Ebû Süleyman el-Hattâbî gibi hadisçilerin de önemli tesiri olduğu söylenebilir. Eserlerinde sözü edilen âlimlerden yaptığı bol iktibaslar da bunu teyit edici mahiyettedir. Ulûhiyyetle ilgili görüşlerini *el-Beyhakî* ve *mevkûfûhû mine'l-ilâhiyyât* adlı araştırmasında inceleyen Ahmed b. Atıyye el-Gâmidî, bazı haberî sıfatları te'vil etmesini gerekçe göstererek Beyhakî'nin haberî sıfatlar noktasında Selefî sayılamayacağını ileri

sürmüştü de bu görüş pek isabetli görünmemektedir. Çünkü Selefîyye'nin önde gelen temsilcilerinden Ahmed b. Hanbel'in bile bazı haberî sıfatları te'vil ettiği bilinmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-sıfât*, s. 11, 137-138, 151-152, 161, 234, 364, 376-377, 384, 387, 394-397, 446, 497, 502, 506, 534, 540, 552; a.mlf., *el-İ'tikâd 'alâ mezhebi's-Selef*, Beyrut 1404/1984, s. 12-15, 31-32, 38, 40, 55-57, 67, 73-74, 88, 89, 95, 127, 143, 146-148, 173; a.mlf., *Şu'abü'l-İmân*, Beyrut 1410/1989, I, 38, 43, 44, 50, 60, 121-122, 145, 205, 245-246, 253, 256-258, 263, 330, 348-349, 354; a.mlf., *Kitâbü'l-Kazâ' ve'l-kader*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1498, vr. 2^a, 12^a, 13^a, 40^b, 62^a, 65^a; a.mlf., *Delâ'ilü'n-nübüvve* (nşr. Abdurrahman Osman), Kahire 1389/1969, I, 17-18, 23, 31; a.mlf., *el-Ba's ve'n-nüşûr*, Beyrut 1408/1988, s. 64, 86, 87; Ahmed b. Atıyye el-Gâmidî, *el-Beyhakî ve mevkûfûhû mine'l-ilâhiyyât*, Medine 1402/1983, s. 58, 85-86, 87-89, 95-107, 118, 124, 127, 131, 134-135, 139, 273.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

BEYHAKÎ, Ali b. Zeyd

(علي بن زيد البهقي)

Ebû'l-Hasen Zahrûddîn
Ali b. Zeyd b. Muhammed el-Beyhakî
(ö. 565/1169)

Âlim, tarihçi ve edip.

Beyhak'ın Sebzevâr kasabasında doğdu (27 Şâban 493/7 Temmuz 1100). Doğum tarihinin *Mu'cemû'l-üdeba'* da (XIII, 220) kendi eseri *Meşâribü't-tecârib*'den naklen 499 (1105-1106) olarak gösterilmesi müstensih hatası olmalıdır. Çünkü bu tarih doğru kabul edildiği takdirde Ömer Hayyâm ile görüştüğünde (507/1113-14) yedi sekiz yaşlarında olması gerekir. Ancak bu yaştaki bir çocuğun Ömer Hayyâm'ın meşhur şairlerin divanlarından seçilmiş beyitlerle ilgili sorularını cevaplandırması mümkün değildir. Ayrıca müellif Selçuklu vezirlerinden Fahrülmülk'ün öldürüldüğü olayı (500/1106-1107) gayet iyi hatırladığını söyler ki bir iki yaşlarındaki bir çocuğun böyle bir olayı hatırlaması imkânsızdır.

Beyhakî, Fundukîler diye tanınan eski bir kadı ailesinden geldiği için İbn Funduk adıyla meşhur olmuştur. Nesebi, as-hâb-ı kirâmdan "Züşşehâdeteyn" diye bilinen Huzeyme b. Sâbit'e ulaşır. Dede-lerinden İmam el-Hâkim Ebû Süleyman Funduk, Gazneli Mahmud tarafından Nîşâbur kadısı tayin edilmiş, onun oğlu Ebû Ali el-Hüseyin Nîşâbur kadı nâibi olmuş, torunu Şeyhülislâm Muhammed

Emîrek de Nîşâbur hatipliği yapmıştır. Beyhakî tahsiline Beyhak'ta başladı; daha sonra ailesiyle birlikte Şeştemed'e gitti ve on dört yaşına kadar orada kaldı. Otuz yıl süren öğrencilik hayatında devrin en meşhur bilginlerinden Kur'an, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, mantık, felsefe, edebiyat, lugat, astronomi, matematik ve cebir okudu. 1123'te babasını, ertesi yıl da hocası *Mecmâ'u'l-emşâl* müellifi Meydânî'yi kaybedince, dört yıldan beri filoloji ve ilâhiyat tahsil etmekte olduğu Nîşâbur'dan ayrılıp Merv'e gitti (1125). Orada Tâcülkudât Ebû Sa'd Yahyâ b. Abdülmelik'ten fıkıh, kelâm ve münazara ilmini öğrendi. 1127'de Merv'deki öğrenciliğine son verip Nîşâbur'a döndü. Burada Rey ve Dihistan Valisi Şehâbeddin Muhammed b. Mes'ûd'un kızıyla evlendi. 1132'de Beyhak kadılığına tayin edildi ise de ilimle meşgul olmayı her şeyin üstünde tuttuğu için bu görevden ayrılarak yaklaşık dört ay sonra Rey'e geri döndü. Burada altı yıl boyunca matematik ve felsefi ilimlerle uğraştı. Matematik ve astroloji sahasında büyük bir ilerleme kaydetti. 1136'da felsefi çalışmalar için gittiği Serahs'ta Kutbüddin Muhammed el-Mervezî'nin gözetiminde 1142'ye kadar çalıştı. 1143'ten 1154'e kadar Nîşâbur'da kaldı. Cuma günleri şehrin Cuma Camii'nde, pazartesi ve çarşamba günleri de diğer iki camide vaaz veriyordu. 1153'te Oğuzlar'ın Horasan'ı istilâ edip Nîşâbur'da ileri gelen simalarını öldürdükleri ve halkın mallarını yağmalayıp şehri ateşe verdikleri sırada orada bulunan Beyhakî'nin bu kargaşadan nasıl kurtulduğu bilinmemektedir. 1169'da Beyhak'ta vefat etti. Halkının çoğu aşırı Şii olan bir çevrede yetişmesine rağmen Sünnî ve Hanefî bir aileden geldiği ve Sünnî hocalardan ders gördüğü için Sünnî itikada sahip olmuştur. Şiir ve edebiyata büyük ilgi duymuş, meşhur şairlerin divanlarını ezberlemiştir.

Eserleri. Beyhakî'nin Arapça ve Farsça olarak kaleme aldığı seksene yakın eserin çoğu dinî ilimlere dairdir. Tarih, edebiyat, biyografi, darbimesel, *ensâb**, tip, felsefe, astroloji vb. dallarda yazdığı eserlerin yanı sıra Arap şiirine dair üç antolojisi ve bir 'divanı' bulunmaktadır (bazı şiirleri için bk. Yâkût, *Mu'cemû'l-üdeba'*, XIII, 229-240). Başlıca eserleri şunlardır: 1. *Tetimmütü Şivânî'l-hikme** (*Târîhu hükemâ'i'l-İslâm*). IV. (X.) yüzyıl hakîmlerinden Ebû Süleyman Muhammed b. Tâhir es-Sicistânî'nin özellikle Yunan filozoflarının hal tercümelerini ihtiva eden

Sıvânü'l-hikme adlı eserine zeyil olarak yazılmıştır. Eser Huneyn b. İshak'tan başlayarak müellifin zamanına kadar astronomi, felsefe, matematik, fizik sahasında yetmişmiş 111 bilginin biyografilerini içine alır. Arapça olan eser, bu XIV. yüzyılda Nâsirüddin b. Umdu'tül-mülk el-Yezdî tarafından *Dürretü'l-aḥbâr ve lem'atü'l-envâr* adıyla Farsça'ya tercüme edilmiş, bu tercümeyi Arapça metniyle birlikte Muhammed Şefî' 1935'te Lahor'da ve Muhammed Kürd Ali 1946'da *Târîhu hükemâ'i'l-İslâm* adıyla Dimaşk'ta neşretmişlerdir. Ömer Hayyâm hakkında ilk derli toplu bilgi bu eserde verilmiştir. 2. *Târîh-i Beyhakî**. 1167'de tamamladığı bu Farsça eserinde Beyhak'ın fethi, coğrafî özellikleri, şehirde hüküm süren hânedanlar, Beyhaklı meşhur aileler, bazı vezir, seyyid, edip, şair, filozof, tabip ve âlimlerle Beyhak'ta meydana gelen önemli hadiseler hakkında bilgi vermektedir. Beyhakî'nin günümüze kadar ulaşmayan bazı kaynaklardan da faydalanmış olması esere ayrı bir değer kazandırmaktadır. Kitap ilk defa A. Behmenyâr tarafından Tahran'da (1317 hş./1938), daha sonra da Seyyid Kelimullah Hüseyinî tarafından Haydarâbâd'da (1968) yayımlanmıştır. 3. *Meşâribü't-tecârib fi't-târîh* (*Meşâribü't-tecârib ve ḡavâribü'l-ḡarâ'ib*). Günümüze kadar gelmeyen dört ciltlik bir eser olup Utbî'nin *Târîhu'l-Yemînî* adlı kitabına zeyil olarak yazılmıştır. 410-560 (1019-1165) yıllarına ait olayları ihtiva eden bu Arapça İran tarihi İbnü'l-Esir, Alâeddin Atâ Melik Cüveynî, Hamdullah Müsteşvî-yi Kazvinî gibi tarihçiler ve Yâkût el-Hamevî tarafından kaynak olarak kullanılmıştır (İbnü'l-Esir, XI, 380). 4. *Cevâmî'u'l-aḥkâm* (*Cevâmî'u aḥkâmî'n-nücûm*). Astrolojiye dair olan bu üç ciltlik Farsça eser 252 kitaptan derlenmiş olup on bölümden meydana gelmiştir. Müellif halkın ve hükümdarların yıldızlardan elde edilen bilgilere inandıklarını, ancak bunun şeriata aykırı olduğunu açıkça söylemektedir. Henüz yayımlanmamış olan eserin yazma nüshalarından biri Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (bk. Browne, s. 255). 5. *Vişâhu Dümyetî'l-kaşr*. Ebû'l-Kâsım el-Bâharzî'nin bir suarâ tezkiresi olan *Dümyetü'l-kaşr ve üşretü ehli'l-âsır* adlı eserine zeyil olarak yazılmıştır. Beyhakî daha sonra bu esere *Dürretü'l-Vişâh* adıyla ikinci bir zeyil daha kaleme almıştır (Yâkût, *Mu*°

cemü'l-üdeba°, XIII, 226). 6. *Ğurretü'l-emşâl ve dürretü'l-aḫvâl* (*Ğurerü'l-emşâl ve durerü'l-aḫvâl*). Müellif iki cilt olan bu eserde atasözlerini alfabetik olarak sıralamış, her birinin söyleniş sebebini ve mânasını açıklamıştır. Eserlerinin listesini bizzat sayarken yine bu konuda dört ciltlik *Mecâmî'u'l-emşâl ve bedâ'i'u'l-aḫvâl* adlı bir kitap daha yazdığını söylemekte ve bu arada yetmiş üç kitabının adını vermektedir (Yâkût, *Mu°cemü'l-üdeba°*, XIII, 225-228). 7. *Ezâhîrür-riyâzi'l-merî'a ve tefsîru elfâzî'l-muḥâvere ve'ş-şerî'a*. Eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Şehid Ali Paşa, nr. 2589).

Beyhakî'nin kaynaklarda adı geçen dinî eserlerinden bazıları da şunlardır: *Es'iletü'l-Kur'ân ma'a'l-ecvibe*, *İcâzül-Kur'ân*, *el-İfâde fi kelime'ti's-şehâde*, *el-Muḥtaşar mine'l-ferâ'iz*, *Uşûlü'l-fıkḥ*, *Qarâ'inü âyâtü'l-Kur'ân*, *el-İfâde fi isbâtü'l-ḥaşr ve'l-i'ade*, *el-Vekî'a fi münkiri's-şerî'a*.

BİBLİYOGRAFYA :

Yâkût, *Mu°cemü'l-üdeba°*, XIII, 219-240; a.mlf., *Mu°cemü'l-büldân*, I, 175; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, 181, 380; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 387; Zehebî, *A'fâlmü'n-nübelâ*, XX, 585-587; *Keşfü'z-zunûn*, I, 289, 609, 634, 747, 821; II, 1200, 1361, 1438, 1514, 1686, 1895, 2007, 2011, 2050; Browne, *A Hand-list*, s. 255; Brockelmann, *GAL*, I, 395; *Suppl.*, I, 557-558; *İzâhu'l-meknûn*, I, 3, 36, 53, 65, 66, 74, 83, 92, 97, 107, 123, 125, 154, 180, 192, 232, 250, 300, 326, 363, 406, 462, 466, 548, 566, 599; II, 60, 83, 98, 115, 144, 184, 222, 303, 398, 430, 450, 469, 487, 503, 552, 563, 714; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 699-700; M. Şemseddin [Günaltay], *İslâmda Târîh ve Müverrihler*, İstanbul 1339-42, s. 121; Storey, *Persian Literature*, I, 353-354, 1105, 1295-1296, 1350; Muhammed Kürd Ali, *Künûzü'l-ecdâd*, Dimaşk 1404/1984, s. 286-292; Barthold, *Türkistan*, s. 42; Muhammed Şafî, "The Author of the oldest biographical notice of Umar Khayyâm and the notice in question", *IC*, VI (1932), s. 587-600; Q. S. Kalîmullah Husainî, "Life and Works of Zahirü'd-Din al-Bayhaqi the Author of the Târikḥ-i Bayhaq", a.e., XXVIII/1 (1954), s. 297-318; a.mlf., "Contribution of Zahirü'd-Din al-Bayhaqi to Arabic and Persian Literature", a.e., XXXIV/1 (1960), s. 49-55, sy. II, 83-86; Rudolf Sellheim, "Eine unbekannte Sprichwörtersammlung des Abû'l-Ḥasan al-Bayhaqi", *Isl.*, XXXIX (1964), s. 226-232; Mirza Muhammed Han Kazvinî, "Târîh-i Beyhak" (trc. Mürsel Öztürk), *TTK Belleten*, sy. 199 (1987), s. 407-416; M. Fuad Köprülü, "Beyhakî", *İA*, II, 584-586; D. M. Dunlop, "al-Bayhakî", *EI*° (İng.), I, 1131-1132; a.mlf., "el-Beyhakî", *UDM*, V, 318-320; H. Halm, "Bayhaqi, Zahir al-Din", *EI*°, III, 895-896.

BEYHAKÎ, Muhammed b. Hüseyin

(محمد بن حسين البهقي)

Ebû'l-Fazl Muhammed

b. Hüseyin el-Beyhakî

(ö. 470/1077)

Târîh-i Beyhakî adlı eseriyle tanınan
Gazneliler devri tarihçisi ve
devlet adamı.

Horasan'da bugün Sebzevâr denilen Beyhak bölgesinin Hârisâbâd köyünde doğdu. 402'de (1011-12) on altı, Zilhicce 450'de (Şubat 1059) altmış beş yaşında olduğunu söylediğine göre 385 (995) veya 386 (996) yılında doğmuş olmalıdır. Babası ve ailesi hakkında bilgi yoktur. İlk öğrenimini doğduğu köyde tamamladıktan sonra Nîşâbur'a gitti. Burada çok iyi bir öğrenim gördüğü anlaşılan Beyhakî daha sonra gittiği Gazne sarayında Dîvânür-resâil'e kâtip olarak alındı (1021) ve divan başkanı Ebû Nasr-ı Mişkân'ın yardımcılığına getirildi. Bu sırada yirmi altı-yirmi yedi yaşında bulunuyordu. Her bakımdan takdir ettiği ve kendisini taklide çalıştığı Ebû Nasr-ı Mişkân'ın hizmetinde on dokuz yıl çalıştı. Komşu devletlere yazılan birçok resmî mektup onun kaleminden çıkmıştır. 1034'te Sultan Mesud'un Gurgân ve Mâzenderan seferine katıldı. Ebû Nasr-ı Mişkân'ın ölümü üzerine yerine Beyhakî'den daha yaşlı ve tecrübeli olan Ebû Sehl-i Zevzenî getirildi (1039). Hıyusuz ve liyakatsiz bir idareci olan Zevzenî ile anlaşamayan Beyhakî görevinden ayrılmak istediye de Sultan Mesud kabul etmedi. Kısa bir zaman sonra Sultan Mesud'la birlikte Dandanakan Savaşı'na (23 Mayıs 1040) katıldı ve Gazneli ordusunun yenilgisi ile biten bu savaşta bir ara Merv civarında esir düşmekten güçlükle kurtulabildi. Bu savaştan sonra Sultan Mesud tarafından müşrifliğe tayin edildiği ve savaşta ihanet edenleri sorgulamakla görevlendirildiği rivayet edilirse de, bunu ihtiyatla karıştılamak gerekir. Zira tarihinde Sultan Mesud'un kendisini böyle bir göreve tayin ettiğine dair herhangi bir kayıt yoktur. Sultan Mesud'un ölümünden (1041) sonra Ebû Sehl-i Zevzenî ile daha kaç yıl çalıştığı ve Abdürreşid'e (1049-1052) gelinceye kadarki Gazneli sultanlarının ona nasıl davrandıkları bilinmemektedir. Abdürreşid'in tahta çıkışından hemen sonra Dîvânür-resâil başkanlığına tayin